

Tarih: 24.04.2006

Bilgi Raporu

Sayı : 2006/130/190-2006/135/95

Konu : Osmanlı Dönemi Merkez Bankacılığı

Cumhuriyet Dönemi Merkez Bankacılığı ve TCMB'nin Kuruluşu

Hazırlayan : Bilge AFŞAR

I. OSMANLI DÖNEMİNDE MERKEZ BANKACILIĞI

Ülkemizde merkez bankacılığı tarihçesini Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası dönem olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurumsal olarak banka kurma fikri on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. Merkez bankasının günümüzde üstlendiği işlevleri Osmanlı Devleti'nde darphane, sarraflar, vakıflar, bedestenler ve loncalar gerçekleştiriyordu. Tanzimat sonrasında imparatorluğun izlediği dışa açık ekonomik ilişkiler para ve kredi sisteminde yeni düzenlemeler gerektirmiştir. İç isyanlar Osmanlı Devleti'ni para sorunlarıyla karşı karşıya bırakmış dışarıdan borç bulamayan ülke ilk kez kağıt para basma yoluna gitmiştir. Fakat basılan bu kağıt para hızla değer kaybetmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu 1844 yılında “ Usulü Cedide Üzere Tashihi Ayar “ kararnamesiyle iki metalli bir para sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Bu para reformunun sonuç verebilmesi için dış ödemelerinde Osmanlı parasının İngiliz parasına karşı kurunu sabit tutmak amacıyla Galata bankerleri ile bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre İngiltere ve Fransa'ya yapılacak ödemeler bankerler tarafından belli bir ödeme karşılığında ve sabit kur üzerinden yapılıyor idi. Bu şekilde paranın değerinde istikrar sağlanmış oluyordu. 1847 yılında hükümet bu bankerlere Bankı Dersaadet' i kurma iznini verdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu' nda ilk defa dış ödemelerde düzenleme işlevini üstlenen bir banka kurulmuş oldu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda bugünkü merkez bankasının gördüğü işlevlerin bir kısmını gören bankanın kurulması, 1856 yılında Fransız ve İngiliz ortak sermayesi ile kurulmuş olan Bankı Osmani' nin , 1863 yılında “ Bankı Osmani Şahane “ adını alması ve bir devlet bankası niteliğini kazanmasıyla olmuştur.¹

Banknot çıkarma imtiyaz ve tekeline sahip olan banka devletin haznedarlığını yapacak, devlet gelirlerini toplayacak, hazinenin ödemelerini yerine getirecek, hazine bonolarını iskonto edecek, iç ve dış borç ve faizlerini ödeyecekti.

Bankanın sermayesi 135.000 hisseden oluşmakta ve bu senetlerin 80.000' i İngiliz, 50.000' i Fransız grubu tarafından satın alınmış ve 5.000' i Osmanlı Devleti tarafından satın alınmıştır. Merkezi İstanbul olarak belirlenen fakat banknot çıkarma yetkisi Paris ve Londra komitelerine bırakılan Osmanlı Bankası, ayrıcalık sözleşmesine göre çıkardığı banknotlara karşılık kasalarında bunların değerinin 1/3'ü oranında altın bulundurmakla yükümlü tutulmuştur.² Piyasaya çıkarılan paraların miktarı hiçbir zaman piyasanın ihtiyacını karşılayacak düzeye ulaşamamıştır. Her türlü resim ve harçtan muaf tutulan banka merkez

¹ Abdurrahman Aslan, “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası”, www.gencbilim.com

² İlker Parasız, **Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 4. Baskı, s. 234

bankacılığı görevini yapmaktan sürekli olarak kaçınmıştır ve devlet bankanın karından pay almamıştır. Osmanlı dönemindeki bu banka diğer ülkelerin merkez bankalarına göre bazı ayrıcalık ve farklılara sahipti. Bu ayrıcalık ve farklılar;

- “Bankanın sermayesi yabancılara aitti.
- Bankanın ihraç ettiği banknotlar İstanbul ili ile sınırlı kalıyordu.Halk elde ettiği banknotlara güvenmiyor, hemen bankaya getiriyor ve karşılığında altın alıyordu. Banka bundan büyük kazançlar elde ediyordu, çünkü; 1/3 karşılı esasına göre banka her altın lira karşılığında iki liralık faizsiz bir kaynak elde ediyordu.
- Banka devletle olan kredi ilişkilerinde ticari bir banka mantığı ile hareket etmiştir.
- Banka, devlet bankasından beklenen reeskont ve karşılıklar yoluyla kredi sağlama mekanizmasına hiçbir zaman sahip olamamıştır”.³

Kuruluş aşamasında ve Osmanlı Dönemi’nde bu gibi özellik ve farklılara sahip olan banka gerçek bir merkez bankası yapısına Cumhuriyet Dönemi’nde kavuşmaya başlamıştır Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası adını almıştır.

³ Bora Ateşsaçan, “TCMB Yapısı, Organları ve İşleyişi”, www.geocities.com

II. CUMHURİYET DÖNEMİ MERKEZ BANKACILIĞI VE TCMB' NİN KURULUŞU

Cumhuriyet döneminde ilk olarak, süresi 1925 yılında dolacak olan Osmanlı Bankası'nın imtiyazının uzatılması sorunuyla karşılaşmış fakat ekonomik şartların yeni bir banka kurmaya olanak vermemesi üzerine bankanın imtiyaz süresi 1935 yılına kadar uzatılmıştır.

Milli hükümetin kurulmasıyla birlikte iki önemli gerçek ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi; devlet parasının yabancı bir kuruluş tarafından yönetilemeyeceği ikinci gerçek ise Osmanlı İmparatorluğu döneminden devir alınan ve karşılığı bulunmayan kağıt paraların Osmanlı Bankası'na aktararak banknot haline getirilmesi olanağı bulunmadığıdır. Bu durumda para sorununun çözümlenmesi için bu işin ulusal bir kuruluşa verilmesi çare olarak benimsenmiş ve bu yönde hareket edilmiştir⁴. Ulusal sermayeli bir merkez bankası oluşturulması modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonraki döneme rastlamaktadır.

Bu dönemde, Türkiye , Düyun-u Umumiye İdaresi ile olan ilişkileri açısından merkez bankası kurulmasına elverişli dış ve iç kamuoyu oluşturmuş, başarılı bir merkez bankacılığı uygulanabilmesi için gerekli araştırma ve hazırlıkları tamamlamıştır. Merkez bankası kuruluncaya kadar kambiyo alım ve satımını idare etmek ve spekülasyonu önlemek amacıyla bankalar konsorsiyumu oluşturulmuş, oluşturulan bu konsorsiyumun başarılı olarak kambiyo piyasasında istikrarı sağlaması ile ülkede merkez bankası oluşturulması yolundaki istekler güçlenmiştir.⁵

Bu istekler göz önünde bulundurularak Şili Merkez Bankası Kanunu esas alınmak suretiyle Merkez Bankası Kanunu düzenlenmiş ve 1715 sayılı TCMB Kanunu 30 Haziran 1930 tarihinde meclis tarafından kabul edilmiştir.⁶ Banknot ihraç imtiyazı bulunan ve anonim şirket özelliği taşıyan merkez bankası 3 Ekim 1931'de kurulmuş ve resmen çalışmaya 1 Ocak 1932 tarihinde başlamıştır.⁷ 1715 sayılı Kanun'un 2.maddesine göre TCMB'nin temel amacı; “memleketin iktisadi kalkınmasına yardımcı olmak” olarak belirlenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için bankaya;⁸

- “İskonto oranını belirleme ve para piyasasını düzenlemek,

⁴ Ziya Kayla, “Merkez Bankası İşlemleri”,Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları,No:149,Şubat 1981, s. 28

⁵ DPT, **Finans Kurumları Özel İhtisas Komisyonu Özet Raporu ve Merkez Bankacılığı Alt Komisyon Raporu**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, No: DPT: 2451-ÖİK: 507, Ankara, 1996 , s. 34

⁶ Kayla, a.g.k., s. 28

⁷ Aslan, a.g.k.,

⁸ Ateşsaçan, a.g.k.,

- Hazine işlemleri yapmak ve
- Hükümetle ortaklaşa Türk Lirası'nın değerinin korunmasına yönelik tüm önlemleri almak” görevleri verilmiştir.

Cumhuriyet döneminde bugünkü halini almaya başlayan TCMB yukarıda belirttiğimiz görev ve işlevleri yerine getirebilmek için kendine özgü bir örgüt yapısı oluşturmaya çalışmış ve işleyişini bu yapı çerçevesinde gerçekleştirmiştir.

Hükümet ve merkez bankaları, ekonomik politikadan doğrudan sorumlu olan kurumlardır. Bu kurumların yapısal pozisyonu ve diğerleriyle ilişkileri, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın içeriğinin belirlenmesinde önemli bir fonksiyon görmektedir. Merkez bankaları çoğunlukla para ve kredi sisteminin kontrolünden sorumludur. Hükümetlerin ekonomi yönetimi süresince sahip oldukları önemli bir enstrüman olarak ele alınan merkez bankalarının statüsü geleneksel olarak bağımsızlık konusuna dayanmaktadır. Merkez bankalarının klasik görevi ekonomiye bir ödeme aracı sunmak ve para sisteminin istikrarını korumaktır. Bunu da enflasyonu kontrol altında tutan tedbirleri uygulamaya koyarak gerçekleştirmektedir.⁹

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası anonim şirket olarak kurulmuş olup, 1211 sayılı merkez bankası kanunu ile banka statüsü dışında kalan durumlarda özel hukuk kurallarına tabidir. Banka statüsünde geçen temel hedef; fiyat istikrarını sağlayacak şekilde para ve kredi politikasını yürütmek, milli paranın iç ve dış değerini korumak şeklinde ifade edilmiştir. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek amacıyla merkez bankası bazı organları bünyesinde barındırmak durumundadır.

Bu organlar;

- Genel Kurul
- Banka Meclisi
- Para Politikası Kurulu
- Denetleme Kurulu
- Başkanlık
- Yönetim Komitesi

⁹ Nazım Erken, “Merkez Bankalarının Kurumsal Statüsü”, www.makalem.com

- İdare Merkezi
- Banknot Matbaası
- Şubeler ve
- Yurtdışı Temsilcilikleridir.

Kaynakça

- Nazım Erken, “Merkez Bankalarının Kurumsal Statüsü”, www.makalem.com
- Ziya Kayla, “Merkez Bankası İşlemleri”, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:149, Şubat 1981
- DPT, **Finans Kurumları Özel İhtisas Komisyonu Özet Raporu ve Merkez Bankacılığı Alt Komisyon Raporu**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayını, No: DPT: 2451-ÖİK: 507, Ankara, 1996
- Abdurrahman Aslan, “Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası”, www.gencbilim.com
- Bora Ateşsaçan, “TCMB Yapısı, Organları ve İşleyişi”, www.geocities.com
- İlker Parasız, **Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 4. Baskı